# Historia Załęża – od osady rolniczej do dzielnicy przemysłowej

Załęże założone zostało jako wieś w XIII wieku. Charakter osady rolniczej zachowało do połowy XIX wieku, mimo że już od XV stulecia rozwijało się tu hutnictwo. Uruchomiono wówczas na terenie Załęża liczne kuźnice żelaza, czynne ponownie od polowy XVII wieku do lat trzydziestych XVIII. W roku 1734 zbudowano na ich miejscu młyn wodny, czynny do lat sześćdziesiątych XIX wieku.

W Załężu, głównie na terenie ich kolonii Obroki, istniał od XVIII wieku folwark. Resztki budynków dworskich i neoklasycystyczny pałacyk (1887) wraz z parkiem zachował się do dziś. Bardzo często zmieniali się właściciele wsi i dworu.

W końcu XVIII wieku wieś zamieszkiwało 22 kmieci, 19 zagrodników i 4 chałupników. Ogółem w 1783 roku mieszkało tu 189 osób[29].

W roku 1792 w dobrach dominialnych Załęża powstała pierwsza kopalnia węgla kamiennego „Charlotte".

W 1841 roku uruchomiono na terenie Załęża kopalnię „Victor". Pięć lat później kopalnie te połączył w jedną kopalnię „Victor" ich właściciel, wrocławski kupiec Gustaw Kramsta, która w 1899 roku weszła w skład kopalni „Wujek". W 1873 roku kopalnia „Victor" wydobywała około 22 tys. ton węgla rocznie. Zarówno „Charlotte" jak i „Victor" były małymi kopalniami w przeciwieństwie do powstałej w Załężu w 1840 roku kopalni „Kleofas". Była ona jedną z największych kopalń: w 1913 roku wydobyła ponad milion ton i zatrudniała 3600 robotników.

Na terenie gminy Załęże, do której należały kolonie Obroki, Johanka i Załęska Hałda, oprócz przemysłu węglowego rozwiną

się także przemysł cynkowy. W roku 1840 G. Kramsta uruchomił hutę cynku „Victor” a K Godula i L. Freundem – hutę cynku „Joanna” w rejonie dzisiejszego kąpieliska „Bugla”.

W 1867 roku D. Czwiklitzer zakłada w Załężu pierwszą na Górnym Śląsku parową fabrykę mydła, produkującą mydło toaletowe i proszek mydlany (obecnie Katowickie Zakłady Chemii Gospodarczej „Pollena”).

W drugiej połowie XIX wieku Załęże stało się osadą typowo robotniczą. W rejonie dzisiejszych ulic Bocheńskiego i Wiśniowej powstała kolonia domów, zbudowana dla górników. W tym czasie na terenie Załęża rolnictwo rozwijało się głównie na terenach dworu; ziemię uprawiali także bogatsi chłopi.

Pierwszym wolny nauczycielem w Załężu był A. Wadowski (1793 rok), a pierwszą szkołę otwarto w 1827 roku w wynajętej chacie chłopskiej

W końcu XIX wieku ożywiła się działalność polskich organizacji kulturalnych. W 1883 roku powstała Czytelnia Polska, której jednym z zadań miała być prowadzenie teatru amatorskiego[30].

Po roku 1890 zaczęły powstawać w Załężu towarzystwa robotnicze, do których należały: Towarzystwo Katolickich Robotników. Towarzystwo Alojzjanów. Towarzystwo Katolickich Mężów i Młodzieńców. Polsko-Katolickie Towarzystwo „Jedność” (powstało jako ostatnie z nich w roku 1906). W roku 1893 założono w Załężu Komitet Teatralny, którego zadaniem było organizowanie przedstawień. W początkach XX wieku powstało koło Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” oraz komórka Polskiej Partii Socjalistvcznej (1912 r.). Grupie „Sokola” przewodził ślusarz L. Świtała, a PPS – redaktor „Gazety Robotniczej” J. Biniszkiewicz. W roku 1899 w przeddzień organizowanego po raz pierwszy na Górnym Śląsku święta 1 Maja na budynku kopalni „Kleofas” zawieszono czerwony transparent z napisem „Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się!”.

W latach tuż przed pierwszą wojną światową i po jej zakończeniu Zależę było ważnym ośrodkiem polskiego życia społecznego i politycznego. Działały tutaj również filie oddziałów górników i metalowców Zjednoczenia Zawodowego Polskiego oraz towarzystwo śpiewacze.

W roku 1896 powstała w Załężu parafia katolicka.

W tym także roku w załęskiei kopalni „Kleofas" rozegrała się górnicza tragedia. W podziemiach kopalni w szalejącym pożarze zginęło 105 górników.

W okresie powitań śląskich i plebiscytu mieszkańcy Załeża dali świadectwo przywiązania do Macierzy. Wielu powstańców z Załeża oddało życie na polach bitew. W okresie drugiego i trzeciego powstania Zależę znajdowało się w rękach powstańców.

Po powrocie do Macierzy gmina Załęże przyczyniła się do rozwoju polskiej prasy katolickiej. Od września 1923 roku drukowano tu przez kilka lat „Gościa Niedzielnego" i „Niedzielę Częstochowską"[31].

W 1924 roku zakończył się okres samodzielności Załeża, które wraz z Bogusławicami, Zawodziem, Zaleską Hałdą, Dębem, Brynowem i Ligotą weszło w skład wielkich Katowic. Rok wcześniej, przed przyłączeniem, gmina Załęże liczyła 17150 mieszkańców.

Górnicy kopalni „Kleofas" brali udział w akcjach strajkowych o zasięgu górnośląskim, nawet w latach 1932 – 1938, gdy kopalnia była częściowo unieruchomiona i zatrudniała zaledwie trzystu robotników. Górnicy „Kleofasa" protestowali także przeciw kolejnym próbom redukcji między innymi w 1937 roku zorganizowali czterodniowy strajk.

W czasie drugiej wojny światowej w kopalni „Kleofas" zatrudniani byli jeńcy wojenni z obozu w Lambinowicach oraz ludność cywilna z okupowanych krajów skoszarowana w barakach obok kopalni i fabryki „Moj". Na terenie Załęża zlokalizowane

były również, dwa inne obozy pracy, w których przebywali Polacy, Rosjanie, Francuzi, Holendrzy, Ukraińcy i Włosi zatrudnieni w kopalni ,,Eminencja" i hucie „Baildon". Podczas okupacji hitlerowskiej zginęło wielu mieszkańców Załęża.

Nowy okres w dziejach osady rozpoczął się po 1945 roku. W latach sześćdziesiątych na terenie dawnej kolonii – Załęża – Obroki powstało osiedle kopalni „Kleofas" i Fabryka Narzędzi Górniczych „Gonar" (dziś zakład Fabryki Sprzętu i Narzędzi Górniczych FASING S.A.).

Na obrzeżach istniejącej zabudowy w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wyrosły rzędy wielopiętrowych bloków mieszkalnych. Zamieszkiwali je w większości robotnicy huty „Baildon" i kopalni ,,Kleofas". W połowie lat osiemdziesiątych przy dzisiejszych ulicach W . Sławka i W. Witosa wyrosły dwa zespoły budynków zrealizowanych w ramach budownictwa zakładowego KWK „Kleofas".

Na lata osiemdziesiąte przewidziano wyburzanie zabudowy przy ulicy Gliwickiej. Powstać tam miała nowa zabudowa. Realizację tych zadań ze względu na trudną sytuacje gospodarczą przesunięto na lata dziewięćdziesiąte z perspektywą roku 2000. W rejonie wyburzonego dworu załęskiego oraz budynków przy ulicach Gliwickiej i Brackiej powstał duży węzeł drogowy dla ruchu samochodowego i tramwajowego. Na granicy z Chorzowem przy ul. Obroki 130 powstało nowoczesne centrum zaopatrzenia Polski południowej – Katowickie Hale Targowe S.A. z 800 stanowiskami handlowymi znanych firm. Wzdłuż rzeki Rawy równolegle do ul. Gliwickiej, od granicy z Chorzowem do ul. Brackicj oddano w 1995 roku odcinek katowicki tzw. drogi średnicowej[32].

Na terenie Załęża mieszkało w 1980 roku 15,5 tysiąca osób. Granica gminy Załęże przebiegała na północy wzdłuż rzeki Rawy do huty „Baildon". Na południu biegła wzdłuż dzisiejszych terenów kąpieliska „Bugla", skąd ulicą Brygadzistów na zachód od granic miasta Katowic.

# Przemysł jako warstwa historii miejsca

Zebrana w pracy chronologia pokazuje Załęże jako przestrzeń zmieniającą funkcje: od osady związanej z gospodarką rolną po dzielnicę kształtowaną przez zakłady przemysłowe i rozwój miasta. Nie jest to wyłącznie następstwo dat. Każda z opisanych przemian oznaczała inny sposób organizacji terenu, pracy i codziennych kontaktów. Ulica mogła łączyć dom z zakładem, szkoła odpowiadać na potrzeby rosnącej liczby rodzin, a organizacje lokalne tworzyć miejsca spotkania poza obowiązkami zawodowymi.

Warto zwrócić uwagę na współwystępowanie budynków, instytucji i doświadczeń. Sama informacja o powstaniu obiektu nie wyjaśnia jeszcze jego społecznej roli. Ważne jest, kto z niego korzystał, jakie zasady dostępu obowiązywały i jakie wspomnienia z nim wiązano. Dlatego dzieje dzielnicy można czytać zarówno jako historię inwestycji, jak i historię relacji. Te perspektywy uzupełniają się: materialna przestrzeń wyznacza warunki spotkań, lecz to ludzie nadają jej znaczenie poprzez powtarzalne praktyki.

Przywołana w źródle katastrofa górnicza przypomina ponadto, że rozwój przemysłu miał także dramatyczny wymiar. Opowieść o modernizacji nie powinna zacierać doświadczenia straty i ryzyka. Z kolei pamięć o tragedii nie wyczerpuje historii wszystkich mieszkańców. Obok niej istnieją dzieje pracy, edukacji, migracji, aktywności społecznej i życia rodzinnego. Wielowątkowy opis chroni przed sprowadzeniem dzielnicy do jednego symbolu, nawet jeśli symbol ten zajmuje ważne miejsce w zbiorowej pamięci.

# Mapa zmian i mapa ciągłości

Interesującym sposobem pracy z taką chronologią byłoby

zestawienie dawnych funkcji miejsc z ich znaczeniem dla kolejnych pokoleń. Nie chodzi o automatyczne uznanie każdej zmiany za stratę albo postęp. Można pytać, co zniknęło, co przetrwało i co uzyskało nową rolę. Przedstawiony fragment kończy się na wydarzeniach dostępnych autorowi dawnego opracowania i nie opisuje późniejszych przekształceń. Jego lektura pozwala jednak uporządkować historyczne warstwy Załęża oraz dostrzec, że współczesne pytania o przyszłość dzielnicy wyrastają z dłuższego procesu, a nie z jednego momentu kryzysu.

## Przypisy

1. L. Szaraniec, *Osady o osiedla Katowic,* P.H.U. Tacom, Katowice 1986, s. 265. ↩
2. Ibidem, s. 268. ↩
3. Ibidem, s. 269. ↩
4. Ibidem, s. 270. ↩

Jeśli szukają Państwo pomocy w napisaniu własnej pracy - potrzebują Państwo fachowych konsultacji to polecamy stronę pisanie prac - profesjonalna pomoc w pisaniu prac w granicach prawa.